

PICTORIAL ANALYSIS OF PALEOLITHIC PERIOD CAVE PAINTINGS¹

Engin DOĞAN²
Yüksel GÖĞEBAKAN³

Abstract

Societies have adapted to the conditions of their time, feeling the need to express their beliefs, economies, struggles for survival, and the events they experienced through symbols. Art, in a sense, arose from these needs. Throughout history, people have attempted to convey and express their diverse beliefs, religious rituals, wars, entertainments, and the emotional states associated with the events they encountered, sometimes through melodies, sometimes through paintings and sculptures. These symbols and signs are revealed in cave paintings created during the Paleolithic period for the art of painting. The aim of this research is to provide an interpretation of Paleolithic cave paintings within the context of art. Such periodic studies are crucial for revealing the place of prehistoric cave paintings in history and their influence on later civilizations. To gather information about Paleolithic-era wall paintings, a literature review method, a qualitative research method, was used, and information on Paleolithic-era cave paintings was obtained. The information obtained was then conveyed by accessing the relevant sources.

Keywords: Cave Painting, Paleolithic Artist, Game, Symbol, Ritual.

PALEOLİTİK DÖNEM MAĞARA RESİMLERİNİN RESİMSEL OLARAK İNCELENMESİ

Özet

Toplumlar yaşadıkları dönemlerde o dönemin şartlarına uyum sağlayarak, inançlarını, ekonomilerini, hayatta kalma mücadelelerini, yaşadıkları olayları sembollerle anlatma ihtiyacı duymuşlardır. Sanat da bir bakıma bu ihtiyaçlardan doğmuştur. İnsanlar yaşadıkları her dönemde farklı inanç yapılarını, dini ritüellerini, savaşlarını, eğlencelerini, karşılaştıkları olaylarla alakalı duygu durumlarını kimi zaman melodilerle kimi zaman resimlerle ve heykellerle göstermeye, aktarmaya ve anlatmaya çalışmışlardır. Paleolitik dönemde yapılan mağara resimlerinde bu semboller ve göstergeler ilk kez ortaya çıkmaktadır. Bu araştırmanın amacı, Paleolitik dönem mağara resimlerinin resim sanatı içerisindeki yerini ortaya koymak ve bu resimlerle ilgili olarak eleştirel yorumlara gitmektir. Bu tür çalışmalar, tarih öncesi mağara resimlerinin süreç içerisindeki yerinin ve sonraki medeniyetlere etkisinin ortaya çıkarılması bakımından önem taşımaktadır. Çalışma kapsamında Paleolitik dönem mağara resmi hakkında bilgi toplamak amacıyla nitel araştırma yöntemlerinden literatür tarama yöntemi kullanılmış ve bu yöntemle Paleolitik dönem mağara resimlerine ait bilgilere ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mağara Resmi, Paleolitik Sanatçı, Av Hayvanı, Sembol, Ritüel.

¹ Bu makale, Malatya İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Resim Ana sanat Dalı'nda Prof. Dr. Yüksel Göğebakan'ın danışmanlığında 07/07/2025 tarihinde kabul edilen "Dekoratif Süsleme Unsuru Olarak Kullanılan Hayvan Figürleri Üzerine Resimsel Yorumlamalar" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Sorumlu Yazar: Engin Doğan, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek lisans mezunu, Orcid no: [0009-0004-4332-386X](https://orcid.org/0009-0004-4332-386X), e-mail: engdgn4485@gmail.com, DOI: 10.22252/ijca.1820678.

³ Prof. Dr., İnönü Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Resim Bölümü, e-mail: yuksel.gogebakan@inonu.edu.tr, Orcid no: [0000-0003-1144-1744](https://orcid.org/0000-0003-1144-1744).

Makale Geliş Tarihi: 09.11.2025

Makale Kabul Tarihi: 21.11.2025

Giriş

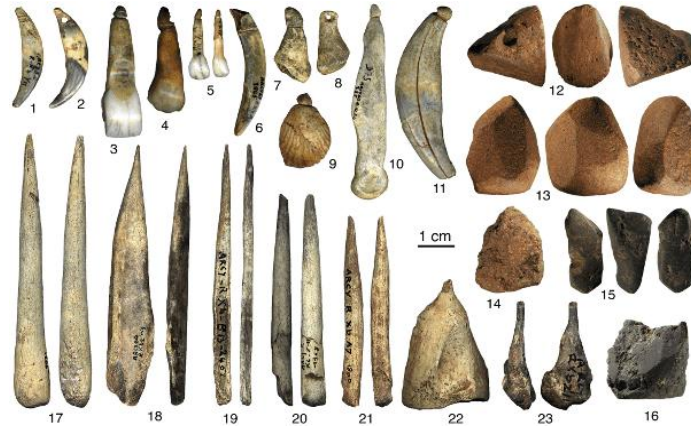
Bilim; insanlık tarihinin Paleolitik Dönem (Eski Taş Devri)'den başladığını söyler. Bu dönemin, kesin olmamakla beraber, yaklaşık 2 milyon yıl önce başladığı ve günümüzden 12.000 yıl öncesini kapsadığı düşünülmektedir. Paleolitik Çağ, insanların av becerisi, ilk aletlerin üretimi ve insanların kavrama yeteneğinin kendini gösterdiği dönemdir. Bu dönem alt, orta ve üst olmak üzere 3'e ayrılmaktadır. Medeniyet macerasının, günümüz insan toplumlarının temelini oluşturmada binlerce yıl öncesinden gelişime açık Paleolitik Çağ topluluklarının katkıları, insanlık serüveninde oldukça önemlidir. Bilim insanları bu dönemi; insan yaşamının en uzun ve en sıkıntılı süreci olduğunu söylemektedir. Avcılık ile uğraşan insanlar, kendilerini iklim koşullarından ve yırtıcı hayvanlardan korumak amacıyla mağaraları yaşam alanlarına çevirmişlerdir. İnsanların yazılı kaynaklar bırakmadan yaşadıkları dönem, tarih öncesi dönem olarak adlandırılmaktadır(Şimşek,2017: 66).

Görsel 1. Tarih Öncesi Mağara Dönemine Ait Kullanılan Basit Araç Gereç

Bu dönem elde edilen bilimsel veriler, arkeoloji, antropoloji, genetik, dilbilim, epigrafi, filoloji, paleografi ve sanat tarihi gibi farklı disiplinlerin araştırmaları ve bu araştırmalar neticesinde ortaya çıkan bulgular, varsayımlarla anlam kazanabilmiş ve günümüze bilgi olarak gelmiştir. Sanatın başlangıcı, insanın yalnızca doğayı gözlemlemekle kalmayıp, zihinsel ve sezgisel gücüyle onu yeniden yaratma girişimi olarak değerlendirilebilir. Nitekim çizgiyle temsil etme edimi, insanın varlık alanına bilinçli bir müdahale biçimi olup, onu diğer tüm canlılardan ayıran temel bir özelliktir. Sanat tarihi, insanın doğayı gözlemlerine dayanarak mağara duvarlarına çizgiyle aktardığı bu ilk temsillerden itibaren başlamaktadır. Dolayısıyla ilk sanat eylemleri, büyük ölçüde görsel algıya ve gözlem yetisine dayalıdır (İskenderoğlu, 2025: 3). İlk insanların yaşantıları, kaygıları, korkuları hayranlıkları gibi duygu durumlarının ifade şeklinin, yazı icat edilmediği için, anlaşılması elbette çok zordur. Lakin yaradılışında beceri ve estetik kaygısı olan dönemin yaratıcı zihinlerinin elinden çıkan semboller, günlük kullanım eşyaları, mağara duvarlarındaki resimler, bizlere bu duygu durumlarının sembolik olarak anlatımları ile ilgili ipucu vermektedir. Üst Paleolitik dönemde ortaya çıkan sembol ve resimsel anlatımın, yazının icadından önce duygu ifadesi ve iletişim aracı görevini üstlendiği düşünülmektedir(Çelebi,2018:142).

Dönemin insanları gündelik yaşamlarını kolaylaştırmak için taş ve çakmak taşından eşyalar üretmişlerdir. Hayatta kalma içgüdüğü ve yaratıcı düşünen insan zihni bu bilişsel süreci yontma işlemi ile şekillendirmiş, bu döneme ise yontma taş devri denmiştir. Üst Paleolitik aletlerde ve aletlerin yapıldığı malzemelerde büyük bir çeşitlilik göze çarpar. Sadece taş değil, kemik, fildişi, boynuz ve tahta gibi, kalem ve ince aletler yapmaya uygun hammaddeler seçilmiştir. Büyük taş çekirdeklerinden, yumrular ve dilgiler çıkarılarak yapılan aletlerde sayıca ve nitelik olarak artış gözlenir. Aletlerin boyutlarında küçülme ve çeşitlenme vardır, yeni ve küçük aletler, büyük ve çok maksatlı aletlerin yerini almıştır. Artık alet çantası zenginleşmiş, alet yapan aletler üretilmeye başlanmıştır (Uysal: 2016, 36)

Görsel 2. Paleolitik Dönemde Kullanılan Av Malzemeleri

Görsel 3. Antalya Karain Mağarasında Bulunan Orta Paleolitik Dönem Yontma Eşyalar MÖ 140.000 - 40.000

Ülkemiz coğrafyasında Paleolitik Dönemden izler taşıyan mağaralardan bir tanesi de Karain Mağarası'dır. Kalıntılar üzerinde yapılan bulgular bu Anadolu mağarasının alt paleolitik dönemden Roma dönemine kadar tüm evrelerin bulgularına sahip olduğu yönündedir. Anadolu'daki doğal mağaralar arasında Karain, barınma açısından en elverişli olanıdır. Su kaynaklarına yakın konumu, yabani bitki çeşitliliği ve hayvan popülasyonunun zenginliği nedeniyle bölge tarih boyunca sürekli yerleşim görmüştür (Kökten, 1967: 6-7).

İnsanların yaşayış biçimi; dönemin hava koşulları ve iklim özelliklerine bağlı olduğundan Paleolitik Dönem insan toplulukları, hayvanların otlatabildiği geniş yeşil alanlarda avcılık ve doğadan hazır bulduklarıyla toplayıcılık yaparak yaşamlarını sürdürmüştür. İklim koşullarının değişmesiyle havalar soğumuş, Buzul Çağ'ın hâkim olmasından dolayı, Asya ve Avrupa'da geniş coğrafyaları etkisine alan buzullar, insanların açık alanlarda barınmasına imkân vermemiştir. Barınma ihtiyacı hisseden insanlar yırtıcı hayvanlar ve olumsuz iklim koşullarından korunmak için mağaralara sığınmışlardır (Uysal, 2016: 37-38). Yontma Çağ insan hayatında yeniliklerle beraber zorluklar da beraberinde gelmiştir. İnsanların, yarı vahşi hayat sürdüğü mağara dönemi, beraberinde mağara sanatı olarak bilinen kaya ve duvar resimlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı, Paleolitik döneme ait mağara resimlerini resim sanatı bağlamında inceleyerek, bu eserler üzerine sanat tarihinde ortaya konan farklı görüşler arasındaki ortak değerlendirme noktalarını ortaya çıkarmaktır. Tarih öncesi insanın sembolik anlatım ihtiyacından doğan bu görsel üretimlerin, günümüz plastik sanatlarının temelleriyle nasıl bir bağlantı kurduğu ortaya konulmak istenmiştir. Paleolitik dönem

mağara resimleri yalnızca tarihsel birer arkeolojik buluntu değil, aynı zamanda insanın estetik bilincinin ve yaratıcı ifadesinin ilk örnekleri olarak görülmelidir. Bu nedenle araştırma, söz konusu resimlerin teknik, estetik ve kültürel açıdan değerlendirilmesiyle, insanın duygu dünyası, ritüel anlayışı ve doğayla kurduğu ilişkiyi çözümlemeye yönelmiştir. Bu çalışma ayrıca, tarih öncesi sanatın sonraki dönem uygarlıklarına olan etkilerini ve resim sanatının kökenine dair akademik bir farkındalık oluşturmaya amaçlamaktadır. Mağara resimlerinin günümüze ulaşmış az sayıdaki örneğinin bilimsel yöntemlerle değerlendirilmesi, hem sanat tarihi hem de kültürel miras bilinci açısından büyük önem taşımaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiş, literatür tarama yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sürecinde Paleolitik dönem mağara sanatı üzerine yazılmış kitaplar, makaleler, tezler ve web kaynakları incelenmiştir. Veri toplama sürecinde:

- Paleolitik dönem mağara resimleriyle ilgili görsel ve yazılı belgeler toplanmış,
- Eserlerin teknik özellikleri, kullanılan malzemeler, renkler ve kompozisyon anlayışı değerlendirilmiş,
- Farklı coğrafyalarda (Fransa, İspanya, Afrika, Endonezya, Anadolu vb.) yer alan mağara örnekleri karşılaştırmalı analiz yöntemiyle incelenmiştir.

1. BULGULAR VE YORUM

1. 1. Paleolitik Dönem, Kültür Evreleri ve Mağara Resimleri

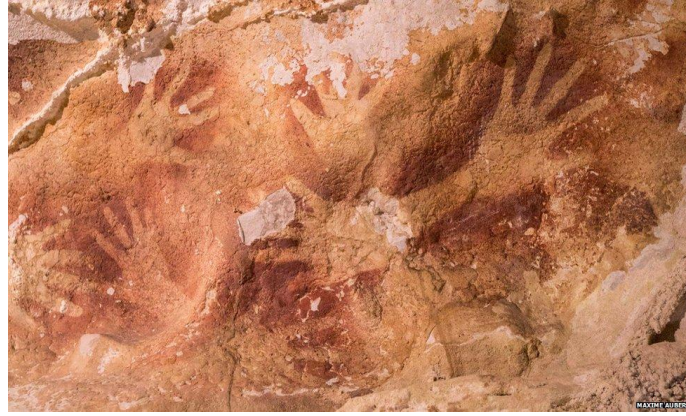
Üst paleolitik dönem sırasıyla, Orinyasiyen (34-30 bin yıl önce), Gravetiyen (30-22 byö), Solutreyen (22-18 byö) ve Magdalaniyen (18-11 byö) olmak üzere dört kültür evresine ayrılır. Orinyasiyen kültür evresinde, bedensel süslemeler ve oyma kaya tekniğinden sembolik ifadelerin yaygın olduğu görülürken, üst paleolitik dönemin son evresi olan Magdalaniyen bölümünde kaya üzerine mağara resimleri ortaya çıkmaktadır. Bu resimler ifade tarzı, anatomik çizim ve boya tekniği ile şaşkınlık yaratırken aynı zamanda bilim insanlarını kendine hayran bırakmıştır. Yaklaşık 25 bin yıllık bu süreçte, 200 tanesi İspanya ve Fransa'da ağırlıklı olarak görülmek üzere Avrupa'nın tamamında 277 tarih öncesi resimli mağara keşfedilmiştir. Diğer taraftan Afrika'da 1 milyonu aşkın resimli mağara keşfedilmiştir. Mağara resimlerinin en ünlüleri Pirenelerin İspanya tarafında kalan Altamira ve Fransa'nın güneybatısındaki Dordogne bölgesinin kireçtaşı kayaçlarında kalan Lascaux, Niaux ve Les Eyzies mağarasıdır (Uysal,2016: 36-37).

Görsel 4. Kırmızı Alan İçerisinde 30.000 Yıllık Geçmişe Sahip Güney Fransa'daki Ardèche Bölgesinde Bulunan "Chauvet-Pont d'Arc", Dıştan Görünümü

Günümüze ulaşan mağara resimlerinin ilk keşfi, 19.yy'da İspanya ve Güney Fransa'da bulunan Altamira, Lascaux ve Chauvet mağaralarında kendini göstermiştir. Binlerce yıl öncesi hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlayan ve çok iyi korunmuş olan bu mağaralar, Paleolitik Dönem mağara sanatının en önemli eserlerini barındırmaktadır.

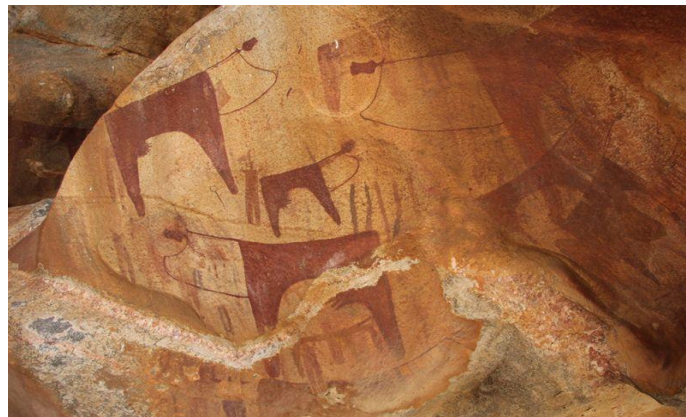
Paleolitik dönem mağara sanatında hayvan motiflerinin dışında diğer dikkat çeken önemli eser el şablonlarıdır. Paleolitik dönem sanatının yaratıcı zihinleri, renkli boyalar ile yaptıkları el şablonlarıyla “ben buradaydım” diyerek binlerce yıl öncesinden uygarlığa selam göndermişlerdir. Dünyanın farklı coğrafyalarında birbiriyle benzerlik gösteren şablonların, dönemine hâkim olan bu sembolik ifade biçimiyle, uzun bir dönemin iletişim dilini oluşturduğu söylenebilir. Mağaralarda ruhani faaliyetlerde bulunan topluluğun duvarlara el şablonlarıyla izler bırakması ritüelin manevi gücü açısından görselini temsil ettiği, ayrıca ayinle ilgili bilincin topluluk içerisinde birlik beraberliği temsil ettiğinin önem arz ettiği söylenebilir. Bunlar arasında en dikkat çekenlerden biri Sulawesi adasındaki el şablonlarıdır. Endonezya’da bulunan ve ortalama 40 bin yıllık olduğu düşünülen bu tasvirler, tarihsel serüvende insanın geçmişinde büyük öneme sahiptir. 12 el şablonunun bulunduğu bu kadim eserlerin yapımında ölü kuş kemikleri aracılığıyla yâ da aşı boyasının elin etrafına püskürtülmesi ile yosundan fırça benzeri dokunuşlarla sembollerin çizildiği düşünülmektedir (Özdemir, 2017:837).

Görsel 5. Endonezya’da Bulunan Sulawesi Adasındaki Mağaradan Bir Görüntü, Resim Baskı Sanatının Tarihteki İlk Örneği MÖ 40.000

Endonezya’nın Sulawesi adası içerisinde bulunan mağarada bulunan el şablonlarının resim sanatının ilk baskı örneklerinden biri olduğu söylenebilir.

Paleolitik mağara sanatının diğer bilimsel alanların dışında plastik sanatlar için önemi çok ayrıdır. Çünkü paleolitik mağara sanatı resim sanatının doğuşudur, diyebiliriz. Arkeoloji, antropoloji, epigrafi, paleografi, genetik, filoloji, kültür bilimi, felsefe ve sanat tarihi gibi alan araştırmacıları incelemelerini yaparken bazı bilimsel teknikler ve varsayımlar üretmek yoluyla doğru bilgiye ulaşmaya çalışırken, tarih öncesi dönemin bu zorlu şartlarına anlam kazandırmak oldukça zordur. Bu nedenle insanlık tarihinin en uzun ve gizemli döneminin aydınlatılmasında fikir ayrılıkları ve tartışmaları görmek mümkündür. Ancak mağara resimleri bütün disiplinlerin çalışmalarına ışık tutacak, yegâne somut veriler ortaya koymuştur.

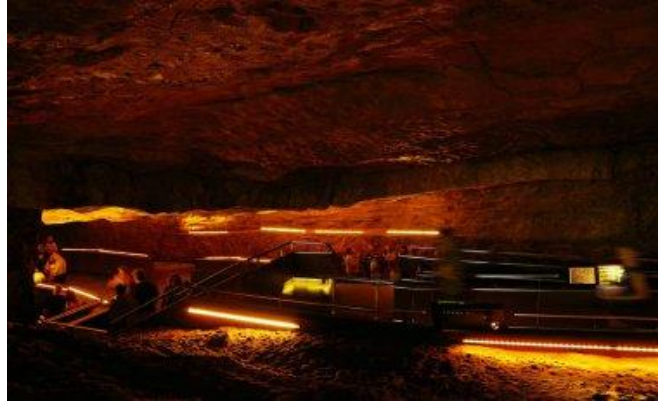

Görsel 6. Afrika Somali’de Bulunan “Las Gaal” Bilinen En Eski Mağara Üst Paleolitik Mağara Dönemi MÖ 40.000

Yapılan araştırmalar Paleolitik dönemin en eski örneklerinin Afrika’da olduğu yönündedir. Günümüze kadar oldukça iyi korunarak gelen çizimlerde, tören cübbesi içinde inekler, insanlar, zürafalar ve evcilleştirilmiş köpekler betimlenmiştir. Paleolitik dönemin dünyanın farklı kıtalarında farklı mevsimsel özellik gösterdiğini bu

resimden anlayabiliyoruz. Ayrıca resimlerdeki ritüelimsel ifadeye bakıldığında, mağaraların ruhani önem taşıdığı, din ve insan ilişkisinin ne kadar kadim bir tarihe sahip olduğu görmek mümkündür. Günümüzde kültürel miras ögesi olan bu eserlerin, hangi gereksinim ve şartlarda oluşturulduğu, hangi faktörlerden etkilendiğinin varsayım ve tezleri geçmişten günümüze sanat ve estetik anlayışlarının süzgecinden geçmiştir. Tarih öncesi (Prehistorik) dönemlerin sanatı olarak değerlendirilen mağara sanatı içerisinde betimlenmiş olan av sahneleri, pişmiş topraktan çanak çömlek, kaya figürlerinin, oluşturulduğu dönemin görecelik ilkesi içerisinde çağdaş ruhu göz önüne alınarak değerlendirilmesi daha doğru olacaktır (Ünal, 2022: 315).

Günümüz medeniyetinin temelleri yaklaşık 70 bin yıl önce yaşanan bilişsel devrime dayanmaktadır. Bu dönemde insan, yeni düşünme ve iletişim biçimleri geliştirerek kültürel bir dönüşüm yaşamıştır. Bilinen en eski mağara resimlerinin yaklaşık 35–40 bin yıl öncesine tarihlendiği düşünüldüğünde, bu erken dönem çizimlerin insanın sembolik düşünme yetisinin bir göstergesi olduğunu görülebilir. Bu tür buluntular, sanatın ve düşünsel ifadenin kökenleri üzerine yaklaşık bir buçuk asırdır süregelen araştırmalara temel oluşturmuştur (İskenderoğlu, 2025:1). Mağara duvarlarına yapılan ve sanat ürünleri olarak kabul gören bu öncü eserlerin yalnızca kapalı alanlarla sınırlı olmadığı, benzer örneklerin kaya sığınakları gibi açık yüzeylerde de dünyanın farklı bölgelerinde görüldüğü artık bilinmektedir (Lewis, Williams, 2019: 95). Paleolitik olduğu kabul edilen, yani Taş Devri'nden gelen ilk boyalı mağara, İspanya'daki Altamira idi. Orada keşfedilen sanat, uzmanlar tarafından modern insanların (Homo sapiens) eseri olarak kabul edildi.

Görsel 7. Altamira Mağarasının İçinden Bir Görünüm

Görsel 8. Altamira Mağarası'nda Bulunan El Şablonları Yaklaşık MÖ 37.000

Boyalı resimlerin tarih sahnesinde yaklaşık 40 bin yıllık öyküsü olduğu tahmin edilmektedir. Bu resimlerden önceki mağara resimleri geometrik desen ve hayvan silüeti şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu resimlerin renkli kil malzemeye parmak baskısı ile şekil vermek suretiyle oluşturulduğu düşünülmektedir. Sonraları yapılaş amacının dini ritüel anlamını taşıdıkları el baskıları karşımıza çıkmaktadır. Bu baskıların renklendirilme süreci, ilk olarak ellerin renkli kayalar üzerinde kırmızı ve beyaz renklere batırılıp duvar zeminine bastırılan lekelerle oluşturulmuştur. Daha sonraki dönemlerde ise dönemin endüstriyel gelişimi farklı tekniklerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu duruma örnek olarak, içi boş hayvan kemiklerinin içi boya ile doldurulup

duvara bastırılan elin üzerine üfleyerek renklendirilmesi gösterilebilir. İspanya ve Fransa'daki yaklaşık 22 mağaranın zor ulaşılabilen bölümlerinde duvar ve kireçtaşından perdeleşen zemin üzerinde 100'lerce metrekairelik el baskıları keşfedilmiş, bu baskıların küçük bir kısmı ilk teknik olarak uygulanan el boyaması iken, büyük kısmının boş kemiklerden üflenmesi tekniğiyle oluşturulduğu anlaşılmıştır. Bu durumun; ritüellerde kolaylık sağladığı, dönem insanların yenilikçi, yaratıcı aktivitelere açık olduğu ve benimsediği yönünde fikirler verdiği düşünülmektedir. El baskılarında çoğunlukta siyah ve kırmızı renklerin kullanılmasının doğada kolay elde edilen renkler olduğu yönünde tahmin yürütülürken, baskılardaki parmakların eksik ya da hiç olmayışı konusunda bilinmezlik devam etmektedir (Clottes ve Courtin 1996).

Coğrafik oluşumlarının gereği ışığın az olduğu ortamlarda icra edilen mağara içi duvar resimlerinde anatomi çizimlerdeki detayların doğru gözlemlerle, yetenekli eller tarafından oluşturulduğu görülmektedir. At, bizon, geyik, dağkeçisi, mamut, öküz gibi hayvanların resmedilmesi dikkat çeken bir diğer ayrıntıdır (Uysal, 2016: 34).

Görsel 9. Güney Fransa'da Ardèche Bölgesinde Bulunan Chauvet Mağarasından Sürü Halindeki Av Hayvanları Resmi
Yaklaşık MÖ 30.000

Amerika merkezli Ulusal Bilimler Akademisi Dergisi'nde (PNAS) yayınlanan bir rapora göre kırmızı ve siyah renklerde radyo karbon tekniğiyle yapılan incelemelerde çizimlerin 30 bin yıllık bir geçmişe sahip olduğu düşünülmektedir.⁴ Kömür kullanılarak yapılan sürü halindeki av hayvanlarının formu neredeyse kusursuz olarak resmedilmiş, diyebiliriz. Karmaşık bir kompozisyonda karşımıza çıkan bu çizimde, sürü yaşamındaki dinamiği yansıtmaya çalıştığı düşünülebilir. Resmin ön tarafında bizon, at, geyik, yaban domuzu gibi av hayvanları betimlenirken arka tarafta sürüye saldırmaya hazırlanan aslan, kaplan ve kurtlardan oluşan avcı hayvan betimlemeleri bulunmaktadır. Kısacası doğada hayatta kalma mücadelesi resmedilmiştir. Duvar çizimlerindeki detaylı hayvan figürleri ve anatomi ustalığı, insanların uzun zaman hayvan üzerinde dikkatli bir şekilde gözlem yaptığını bizlere söylemektedir. Gözlem gücünün bu kadar dikkatli olmasının altında yatan birden fazla etken olduğu varsayılmaktadır. Bu varsayımlar arasında av hayvanlarının insanların biricik besin kaynağı olması, avcı hayvanlara olan hayranlıkları, korkuları ve hayatta kalma içgüdüleri gibi duygu durumları dışında, estetik ve süsleme kaygısı da olduğu düşünülmektedir. Elde edilen bilgiler ışığında üst Paleolitik dönemde insanların, bilgi ve becerilerinin üst seviyelere çıktığı söylenebilir.

Görsel 10. Brezilyada bulunan Serra da Capivara Milli parkının dıştan görünümü

Milli park, bölgede yer alan tarih öncesi eserlerin ve boyamaların korunması amacı ile kurulmuş ve 1991 yılında UNESCO tarafından Dünya Mirası olarak ilan edilmiştir. Bölgedeki en meşhur arkeolojik alan Pedra Furada'dır. Bölge, Amerika'da yer alan en büyük tarih öncesi sit alanı konsantrasyonunu oluşturmaktadır.

Günümüzde açık hava müzesi olma niteliği taşıyan bu eserler, hayvan motifleri, av sahneleri gibi maddi değerleri anlatırken, şaman ve gök cisimlerini sembol eden oymalar manevi değer niteliği taşımaktadır. Bu figür ve motiflerden anlaşılacağı üzere, dönemin sosyal özellikleriyle, kutsal sayılan nesnelerin tasviri, bu bölgenin o dönemin insanları tarafından kutsal sayıldığını göstermektedir (Akgün, 2019:151).

Görsel 11. Brezilyada bulunan Serra da Capivara Mağarasından ritüel yapan insan figürleri görseli MÖ 25.000

1. 2. Paleolitik Dönem Mağara Resimlerinde Tasvir ve Teknik

İnsanların yaradılışında var olan estetik kaygı, beraberinde süslemeciliği de getirmiştir. Bu becerilerini yaşamlarını sürdürme ve hayatta kalma içgüdüğü ile birleştiren insanoğlu, yaban hayatta avlanma çabası içinde farklı teknikler geliştirmiştir. Alt Paleolitik dönemde sadece yaralı hayvanları avlayan ya da leş yiyen insanların, Orta Paleolitik dönemde avcılık becerilerini geliştirdiklerini söyleyebiliriz. Orta dönemde avcılıkla uğraşan insanlar; gruplar halinde avlanmışlar, sürü halinde gezen hayvanları avlarken iş bölümleri yapmışlar, büyük boyutlardaki hayvanları kendilerince oluşturdukları taktik ve av stratejileriyle kolayca avlamışlardır. İnsanların Paleolitik dönemde avladıkları bu hayvanlara hayran kaldıkları da söylenebilir (Şimşek, 2017: 66-67).

Buz Devrine ait (Üst Paleolitik) mağaralarda av hayvanlarının tasviri, dekoratif hayvan süslemelerinin tarihteki ilk örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılan bu resimlerin teknikleri incelendiğinde kazıma resim, boyalı resim, alçak kabartma heykel ve yontuk tip heykel olarak sınıflanmıştır. Yapılan bu hayvan motifleri incelendiğinde ilk olarak dikkat çeken av hayvanlarının sürüler şeklinde tasvir edilmiş olmasıdır. Ayrıca

çizilen bu hayvanların plastik açıdan incelendiğinde, yapıldığı dönem göz önünde bulundurulduğunda, insanların, hayvanlara çok dikkatli bir şekilde gözlem yaptığı söylenebilir.

Görsel 13. Brezilya’da bulunan Serra de Capivera mağarasından duvar resmi MÖ 25.000

Görsel 14. İspanya, Altamira Mağarasından av hayvanlarını tasvir eden duvar resmi MÖ 21.000

Serra da Capiava ulusal milli parkının sembolü olan 2 duvar resminden biri olan bu duvar resminin öyküsünün MÖ 25-20 bin yıllarına dayandığı düşünülmektedir. Dünyadaki emsalleriyle karşılaştırıldığında figürlerin dinamik yapısı gereği av esnasında hayvanların kaçış refleksi anlatılmıştır. Aşağıdaki insan figürünün kollarının yukarı doğru açık şekilde resmedilmesinin ritüel esnasında doruğa ulaşmış bir anı temsil ettiği düşünülebilirken, aynı figürün bu hareketi av anında kalabalık avcı gruplarına doğru hayvanları tuzağa yönelttiği gibi anlamlar da çıkarılabilir. Bu bağlamında gizemini koruyan bu kültürel miras öğelerinin her biri için kesin bir yargıya ulaşmak mümkün görünmemektedir.

Üst Paleolitik dönemde yapıldığı düşünülen duvar resmi üzerinde yapılan testlerde eserin yaklaşık 21 bin yıllık bir geçmişe sahip olduğu düşünülmektedir. Mağarada binlerce yıllık yaşam boyunca farklı dönemlerin izlerini görmek mümkündür. Bilim insanları mağaradaki diğer resimleri incelediklerinde bu resimlerde farklı 2 kültüre ait kalıntıların olduğu konusunda hem fikirlerdir. Aynı zamanda bu çalışmanın Paleolitik dönemin teknolojik zirve yaptığı üst dönemde oluşturulduğu düşünülmektedir. Hayvan figürlerinin ustaca petroglif (kazınıp yontulma) işleminin ardından kırmızı, mor ve siyah renklerle boyanması ancak gelişmiş el aletleriyle mümkün olabilmektedir.

1.3. Paleolitik Dönem Mağara Resimlerinde Estetik ve Hayvan Figürleri

Sanat tarihi açısından Altamira Mağarasının çok önemli olduğu literatürde sıklıkla geçmektedir. Paleolitik dönemin sosyal yaşantısıyla alakalı olarak net bilgiler içerdiği, çizimlerin kusursuzluğunun yanında ince detayların ustalığı bu resimleri diğer çağdaşlarından daha önemli kılmaktadır. Geyik ve bizon resimleri gözlemlendiğinde av esnasında formları adeta hafızalarına kazındıkları, çizimleri yapan dönem sanatçılarının

resme ciddi zaman ayırdığı ve hatta tek işlerinin sanatsal üretiler ortaya koymak olduğu yönünde görüşler de mevcuttur. Sanat içerisinde ölümsüz bir kavram olan hayvan teması, prehistorik dönemlerden günümüze kadar canlılığını korumuştur.

Görsel 15. İspanya, Altamira mağarasından hayvan figürü MÖ 20.000

Bu sanatsal tavır kendinde sonraki birçok kültürü etkilemiş ve devam etmiştir. Chauvet mağarası Güney Fransa'da bulunur ve 18 Aralık 1994 tarihinde tesadüfen keşfedilmiştir. Yapılan karbon testleri sonucu, dünya üzerinde bulunan en eski resimler bu mağarada yer almaktadır. Chauvet mağarasının sanılandan yaklaşık 10 bin sene öncesine tarihlendiği ve mağarada iki ayrı yerleşim evresi yaşandığı düşünülüyor⁵

Görsel 16. Fransa, Lascaux Mağarasından Av Sahnesi Resmi MÖ 20.000

Paleolitik duvar resmindeki kompozisyonda, yaralanmış bir hayvanın ayrıntılı biçimde işlenmiş gövdesi ile onun karşısında son derece şematik, adeta "çöp adam" formunda çizilmiş insan figürü arasında belirgin bir karşıtlık kurulduğu ifade edilmektedir. Araştırmacılar bu zıtlığın, erken insanın doğanın üstün gücü karşısındaki çaresizlik ve güçsüzlük duygusunu görünür kıldığını vurgular. Hayvanın bedenindeki detaycı betimleme ile insan figürünün bilinçli yalınlığı arasındaki fark ise, Paleolitik insanın kendini ve çevresini algılayış biçiminin görsel bir yansıması olarak değerlendirilir (Görsel 16) (Batur & Kuyucuk, 2022: 82).

İnsan için güzeli oluşturan nesnenin özünde estetik tavır vardır. Bu tavır insanı güzele yönlendiren, nesneyi güzelleştiren duyuşal faaliyetidir. Bir nesnenin güzel görünmesinde fiziksel estetik dışında kültürel ve tinsel bir anlam taşıdığı söylenebilir. Güzel olarak kabullenilmiş olan nesne, zihin dünyamızda mutluluk hissini

yansıttığı sürece güzeldir. Öznenin güzellik kavramındaki tinsel kazanımı özne üzerindeki algısıyla mümkündür (Orman, 2017: 16). İnsan estetik bir deneyim için gösteriştense uzak, fiziksel dünyanın ötesine yani ruhsal ve kültürel algıya yönelir. Güzel olanın resmedilmesi estetik algının eserde hissedilmesi, ancak kişinin iç dünyasındaki yansımalarının sonucudur. Bu resimlerin kültürel miras ögesi olarak tanımlanmasının nedenleri arasında, binlerce yıl öncesinden bilinmeyen tarihe ışık tutması söylenebilir. Resimlerin yapıldığı dönemlerde insanların korku ve hayranlık duygusu içerisinde de sembolik olarak oluşturduğu bu figürler aynı zamanda gelecek nesillere avcılık yaparken insanların yaşadığı zorlukları ve tehlikeleri anlamaları yönünde ayrıca mesaj niteliği verdiği de düşünülmektedir. Bu mağaraların ruhani değer taşımasının sebebi olarak yapılan çizimler, korku duyulan yırtıcıların pençeleri ve güçlü dişlerinin farklı şekilde sembolize edilmesini ortaya koymaktadır. Yazının icadından önce bu sembollerin iletişim aracı olarak kullanıldığı, araştırmacılar tarafından tahmin edilmektedir.

Görsel 17. Hint yarım adasında bulunan Bhimbetka kaya barınaklarından duvar resmi MÖ 17.000-10.000

Bhimbetka mağarası Dr Vishnudhar Vakankar tarafından 1957 yılında keşfedilmiş olup 2003 yılında Unesco Dünya mirasına alınmıştır. Yapılan araştırmalarda mağaranın 700 adet barınağı olduğu ve 100 bin yıl önce ilk insan türlerine ev sahipliği yaptığı, duvarlarında bulunan bazı resimlerin ise 30 bin yıl önceye dayandığı düşünülmektedir. Mağaralar aynı zamanda erken dans kanıtları da sunmaktadır ⁶

Dünya üzerindeki hemen hemen bütün uygarlıklar içerisinde toplumların, bahar mevsiminin gelişine dair dans, şölen, kutlama vb. etkinlikleri yaptığı bilinmektedir. Bu geleneğin Paleolitik dönemde var olup olmadığı kesin olarak bilinmemekle beraber, Neolitik dönemin her evresinde bu tarz kutlamaları görmek mümkündür. Neolitik Dönem 'de (MÖ 10.000- 6000) avcı, çiftçi ya da hayvancılık ile uğraşsın hiç fark etmez doğayla bir bütün olan dönem insanları, mevsimin kıştan bahara döndüğünü hissettikleri zamanlarda baharın gelişine alakalı mutlak suretle tüm bireylerin katılım sağladığı yeni yılı temsilen bahar şölenleri düzenlemişlerdir (Yılmaz, 2013: 233).

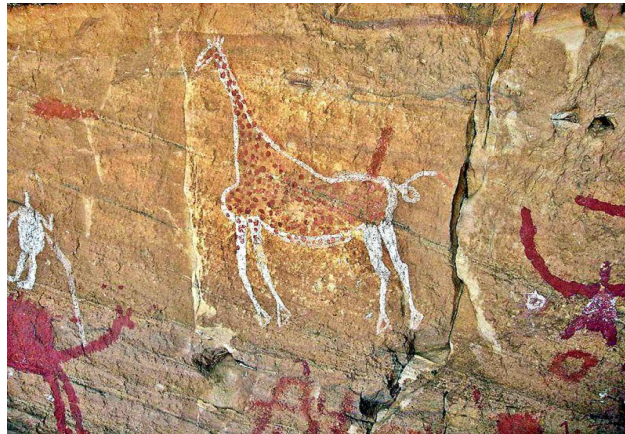
Görsel 17'de çağdaşlarından farklı olarak av hayvanları yerine evcilleştirilen hayvanların ön planda olduğu görülmektedir. Adeta günümüz kabile yaşantısının anlatıldığı duvar resminde dönem insanların bindiği atların avcı sahipleri tarafından şölen için süslendiği anlaşılabılır. At üstündeki insanları avcı olarak belirtmemizin sebebi, ellerinde havaya doğru kaldırdıkları mızraklardır, diyebiliriz. Batı Avrupa ve Afrika'daki resimlerin aksine Hint yarım adasında bulunan bu duvar resimlerinde boya kalitesi, renk çeşitliliği ve anatomik çizim ustalığı görülmemektedir. Resmin detaylardan uzak stilize edilmiş bir tarzı bulunmaktadır. Önemli bir günü kutlamak üzere toplanılmış, şölen ya da benzeri bir merasim geçişini andıran bu resmin ana teması; doğayla iç içe olan ve hayvanların sıkı akrabası olan insanların artık hayvanları besin ögesinin dışında kendi menfaatlerine göre kullandığı ve sınıflandırmaya tabii tutmasıdır.

Görsel 18 Libya'da bulunan Acacus Dağları içerisindeki mağara resmi MÖ 14000

Görsel 18'de Afrika kıtasında bulunan Akakus mağara resminin MÖ 14 bin tarihinde yapıldığı düşünülmektedir. Avrupa'daki özdeşlerine göre coğrafi olarak farklılık göstermesine rağmen mağara resimlerinin ana teması çok benzerdir. Av sahneleri ve av hayvanları sembolize edilen duvar resminin kompozisyonu, tıpkı Chauvet ve Altamira mağaralarındaki resimler gibi, oldukça hareketlidir. Hayvan figürleri ustaca betimlenirken, savaşçıların görünümü dinamik yapıda ve stilize edilmiştir, diyebiliriz. Boğalar ve bizonlar, av hayvanları arasında ihtişamı ve gücü temsil eder. Tanrılara atfedilen, İnsan algısında korku hâkimiyeti kuran bu eril güç temsilcilerinin mağara duvarlarına resmedilmesinin en önemli sebebi budur (Gezgin, 2009: 53).

Ana teması av ve av hayvanları olan mağara resimlerinde genellikle gücü temsil eden boynuzlu güçlü hayvanlar kullanılmıştır. Örneğin; Altamira bizonları, Afrika öküzleri, Lascaux gergedanları ya da Antalya Öküzini gravürü gibi. Coğrafi ve iklimsel farklılıklara rağmen aradan geçen bin yıllar içerisinde boynuzlu av hayvanları, Paleolitik sanatçılarda devinimsel gücün sembolü olmuştur. Özdemir'e (2021;836) göre Çatalhöyük'te de boğa sembolizmi üzerinden işlenen sanatsal ve dinsel bazı unsurların bulunması binlerce yıl devam eden benzer bir inanışın olduğunu göstermektedir.

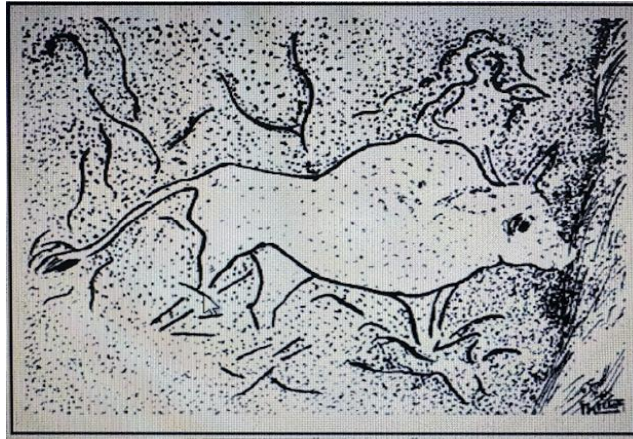
Görsel 19. Sahra Çölünde Bir Dağ Dizisi İçinde Bulunan Acacus Mağarasından Bir Duvar Resmi MÖ 14.000

Yukarıda görseli olan mağarada tasviri yapılan resimler genelde kırmızı beyaz renkli olmasına karşın yapılan çalışmalar sonucunda, bu resmin zaman içerisinde değişime uğramadan önce yeşil renklerde bulunduğu, günümüz Afrika ikliminin dışında o dönemlerde çokça yağış aldığı ve doğasının yeşil oluşunun tasvir edildiği düşünülmektedir. Aynı dönemler yapılan çağdaşlarının aksine insanların hayatına etki eden önemli doğa olayları aktarıldığı düşünülürken, kültürel etkiler ve inanışlar açısından benzer özellikler taşıdığı söylenebilir.

Görsel 20. Antalya Döşemealtı'nda bulunan Öküzini Mağarası giriş kısmı

Öküzini Mağarası, Antalya İli Döşemealtı'nda Yağca Köyü sınırları içinde yer alır. Antalya'nın yaklaşık 30 km kuzeybatısında, Karain Mağarası'na çok yakın bir konumdadır. Mağara ilk kez Prof. Dr. İsmail Kılıç Kökten tarafından 1950'lerde keşfedilmiş ve kazılmıştır. Mağara adını, duvarında bulunan ve yine Kökten tarafından tespit edilmiş olan bir öküz gravüründen almıştır.

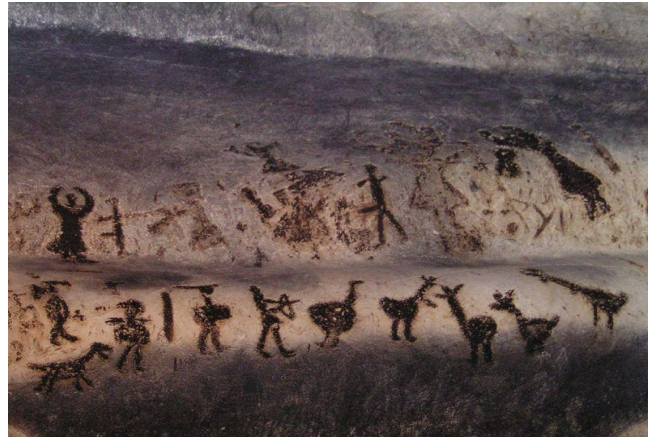
Görsel 21. Mağara duvarı üzerindeki Öküz Gravürü MÖ18000-11000

Binyıllar içerisinde süre gelen coğrafi değişiklik ve doğa olayları sonucunda mağaraların kullanım alanlarının değiştiği bilinmektedir. Kalsit ve benzeri oluşumlar mağara girişlerinin kapanmasına, duvarlarında katmanlar oluşmasına yol açmıştır. Yapılan stratigrafi arkeoloji ve radyo karbon testleri gösteriyor ki; Paleolitik dönem Anadolu yerleşiminde Öküzini mağarasının büyük ölçüde önem arz ettiğidir. Paleolitik dönem mağara resimlerinde güç ve yenilenmenin sembolü olan boğa resmi Anadolu mağara sanatında da kendini göstermektedir.

Görsel 22. Arjantin güneyinde yer alan Cueva de las Manos (Eller Mağarası) MÖ 13.000-9.000

Mağara ismini duvarda sembolize edilen el şablonlarından almaktadır. Geçmişinin MÖ 13.000-9.000 yıllık olduğu düşünülmektedir. Endonezya'daki Sulawesi mağarasındaki el şablonlarıyla benzer lekelerle ifade edilen iki baskı arasında bilimsel araştırmalara göre yaklaşık en az 27 bin en fazla 31 bin yıllık bir zaman dilimi olduğu düşünülmektedir. Bu şablonların ritüel amaçlı yapıldığı düşünülürse sembolik anlatımın nesiller boyu canlılığını koruduğu söylenebilir. Duvardaki ellerin genellikle sol el olması, Paleolitik sanatçıların sağ ellerinde tuttıkları içi boşalmış hayvan kemiklerinin içerisine aşı boyalarını koyarak, üfleme metodu ile püskürtme borusu şeklinde püskürtüp baskı lekeleri oluşturdukları düşünülmektedir. Üstelik şablon sayısının çok daha fazla olduğu, ritüel inanç sisteminin toplum üzerindeki birleştirici yönünün ne ölçüde güç kazandığı ve binlerce yıl boyunca canlılığını koruduğu, iki resmin incelenmesi sonucunda ortaya çıkacak sonuçlardan biri olduğu söylenebilir(Özdemir, 2021: 837).

Görsel 23. Bulgaristan'ın Kuzeybatı Kısımında Bulunan Mağura Mağarasından Duvar Resmi MÖ 8000-4000

Yukarıda görseli bulunan resim üst Paleolitik dönemde Mağura mağarasının duvarına resmedilmiş, boya malzemesi olarak ise yarasa dışkısı ile renklendirildiği araştırmacıların yaptığı bilimsel testlerle ortaya çıkmıştır. İçerisinde farklı figürlerden oluşan insan ve hayvan sembolleri vardır. Şaman ayinlerini anımsatan bu figürlerde insan figürlerinin ellerini havaya kaldırması, dans figürlerine benzeyen hareketler, erkek avcılarının gücünü temsil eden abartılı cinsel organ çizimleri ruhani bir eylem hareketinin tasviri olarak yorumlanabilir. Etrafındaki hayvan sembolleri ise av hayvanlarıyla olan sıkı ilişkiden ziyade av hayvanlarının ruhsal boyutta bu eylemde bir rolü olduğu, kutsal sayıldıkları ve insan ruhunun manevi doyuma ulaşmasında en önemli etken olarak görülmesidir, diyebiliriz. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular şu şekilde özetlenebilir:

1. Paleolitik Dönem mağara resimleri, insanın doğayla kurduğu ilişkiyi, hayatta kalma mücadelesini ve dinsel ritüellerini simgesel bir dille yansıtmaktadır.
2. Resimlerde geyik, bizon, öküz, boğa ve keçi gibi güçlü hayvan figürleri ağırlıktadır; bu figürler hem avcılık kültürünü hem de güç, bereket ve yeniden doğuş sembolizmini temsil eder.
3. Kullanılan teknikler arasında kazıma, boyama, alçak kabartma ve püskürtme baskı (el şablonları) gibi yöntemler tespit edilmiştir.
4. Renk paleti genellikle kırmızı, siyah, kahverengi ve sarı tonlarından oluşur; bu renklerin doğal pigmentlerden (toprak, kömür, kil vb.) elde edildiği belirlenmiştir.
5. Mağara resimleri yalnızca estetik bir kaygının değil, aynı zamanda toplumsal bir iletişim biçiminin ve inanç sisteminin ürünü olmuştur.
6. Eserlerin plastik açıdan değerlendirilmesi, Paleolitik dönemdeki insanların doğayı gözlemleme gücünün, kompozisyon kurma becerisinin ve soyutlama yetisinin oldukça gelişmiş olduğunu göstermektedir.

Bu araştırma kapsamında yapılan incelemeler, Paleolitik döneme ait mağara resimlerinin yalnızca avcılık pratiğiyle ilişkili betimlemeler olmaktan öte, erken insanın sembolik düşünme kapasitesini yansıtan çok katmanlı bir görsel dile sahip olduğunu göstermiştir.

Elde edilen veriler, Paleolitik dönemde sanatın yalnızca dekoratif bir ifade değil, yaşamın ve inancın merkezinde yer alan bir anlatım biçimi olduğunu göstermektedir. Mağara duvarlarına yapılan resimler, yazının henüz icat edilmediği bir dönemde duyguların, korkuların, umutların ve toplumsal ritüellerin sembolik ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu resimler, aynı zamanda insanın kendisini ve çevresini anlamlandırma çabasının ilk belgeleridir. Hayvan figürleri üzerinden geliştirilen estetik düzen, insanın doğa karşısındaki konumunu hem fiziksel hem de ruhsal düzeyde ifade eder. Bu bağlamda çalışma, sanat tarihinin başlangıç noktasına yönelik çağdaş bir bakış geliştirmekte ve insanın yaratıcı doğasının sürekliliğini vurgulamaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada Paleolitik döneme ait mağara resimleri, sanat tarihinin başlangıcını temsil eden en eski görsel anlatımlar olarak ele alınmış ve resim sanatı içindeki konumları değerlendirilmiştir. Bulgular, insanın yaratıcı ifadesinin ve sembolik düşünme gücünün, tarih öncesi çağlarda dahi gelişmiş bir biçimde var olduğunu göstermektedir. Paleolitik mağara sanatının temelinde, insanın doğayla kurduğu ilişki, hayatta kalma mücadelesi ve inanç sistemleri yer almaktadır. Mağara duvarlarına yapılan çizimler yalnızca gündelik yaşamın izlerini değil, aynı zamanda dönemin ritüel ve ruhani inanışlarını da yansıtmaktadır. Özellikle boğa, geyik, bizon, keçi gibi güçlü hayvanların betimlenmesi, doğa karşısındaki korku, saygı ve hayranlık duygularının görsel bir anlatıma dönüştüğünü göstermektedir.

Yapılan literatür taramaları sonucunda, Paleolitik sanatın yalnızca estetik bir ifade biçimi değil, aynı zamanda iletişim, toplumsal hafıza ve inanç aktarımı aracı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu dönemde sanat, insanın çevresiyle kurduğu manevi bağın bir yansıması haline gelmiştir. Dönem insanının kullandığı kazıma, boyama, püskürtme, kabartma gibi teknikler, onların gözlem yeteneğini, el becerilerini ve doğa malzemelerini bilinçli biçimde kullanabilme güçlerini göstermektedir. Paleolitik dönemde ortaya çıkan bu ilk sanat örnekleri, insanın kendini ifade etme biçimi olarak sanatı seçtiğini ve zamanla estetik bir bilince ulaştığını kanıtlamaktadır. Bu resimler, sanatın doğuşuna ve insanlık tarihinin görsel hafızasına ışık tutan belgeler niteliğindedir. Günümüzde bu mağara resimlerinin korunması, hem insanlığın ortak kültürel mirasının yaşatılması hem de sanat tarihinin evrimini anlayabilmemiz açısından büyük önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, Paleolitik mağara resimleri yalnızca geçmişin izleri değil, aynı zamanda insanın düşünsel, estetik ve kültürel gelişiminin ilk adımlarıdır. Bu eserler, sanatın insana özgü bir ihtiyaç olduğunu; duyguların, inançların ve deneyimlerin en saf haliyle duvarlara yansıdığı bir dönemin sessiz tanıkları olarak varlıklarını sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

- Akgün, H.C. (2019) Coğrafyadan Mitolojiye Kaya Resimleri cilt/volume1, sayı2 Genel Türk Tarihi Araştırma Dergisi Araştırma Makalesi. s.151 Temmuz, Muğla
- Büyükkol, S. (2020). Türk Mitolojisindeki Nar Sembolünün Çağdaş Türk Resim Sanatına Yansımaları. Ulakbilge, 44, 110
- Clottes, J. ve Courtin, J. (1996). The cave beneath the sea; paleolithic images at Cosquer. Harry N. Abrams, Inc. Publishers, New York.
- Çelebi,Ö.G. (2018), Tarih Öncesi Dönemlerde İletişim yıl1, sayı2, Üsküdar Üniversitesi Etkileşim dergisi araştırma makalesi,s.142
- Gezgin, D. (2019), Hayvan Mitosları, İstanbul, s.53.
- İskenderoğlu, L.(2025), Çizginin Arkeolojisi Ve Levent Vadisi Mağaralarında Güncel Sanata Yönelik Sezgisel Algoritmalar: Mağara 2.0, Sanatta Yeterlik Tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Resim Ana Sanat Dalı, Malatya, (Türkiye)
- Kökten, İ. Kılıç; Karain Kılavuzu, Ankara, 1967, s. 6-7
- Lewis-Williams, J.D. 2015, Mağaradaki Zihin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Orman, E. (2017), Estetik, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Felsefe Lisans Programı Ders Notları.
- Özdemir, M. (2021). Mağara Resimleri Bize Ne Anlatır? Paleolitik Çağ Mağara Resimleri Bağlamında Tarih Öncesi İnancına İlişkin Bazı Sorgulamalar. Tarih ve Gelecek Dergisi,s.837
- Şimşek. F. (2017), Paleolitik Dönemde İnsan Türleri, Cilt/Volume 2, Sayı/Issue 3 Uluslararası Amisos Dergisi Aralık ss./pp. 66-85, Aralık, Samsun
- Uysal, G. (2016). MAĞARA SANATI. Ankara: Mağara Araştırma Derneği
- Ünal, S. (2022)Tarih Öncesi Zamanların Ruhunda Pişmiş Toprak Sanatı ve Estetik STD 2022 HAZİRAN Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Seramik-Cam Bölümü, MAD).
- Yılmaz, A. (2013), Mayıs, Saymalı Taş Petrogliflerindeki Toy (Şenlik) Sahneleri Üzerine Tarih İncelemeleri Dergisi XXVIII /1, 2013, 223- 248, Manisa

İNTERNET KAYNAKÇA

İnternet Kaynağı: <https://arkeofili.com/chauvet-magarasi-sanilandan-10-000-yil-daha-eski-olabilir/> Erişim Tarihi 12.05.2024 saat:21:45

İnternet Kaynağı: <https://tr.wikipedia.org/> Erişim Tarihi 15.05.2024 saat:22:00

İnternet Kaynağı: <https://arkeofili.com/chauvet-magarasi-sanilandan-10-000-yil-daha-eski-olabilir/> Erişim tarihi:20.05.2024 saati:15:23

İnternet kaynağı: https://tr.wikipedia.org/wiki/Bhimbetka_kaya_bar%C4%B1naklar%C4%B1 Erişim Tarihi:25.05.2024 saat:09:35

İnternet kaynağı: https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/25835/mod_resource/content/0/Konu%209.pdf
Erişim Tarihi 04.06.2024 saat:11:13

Görsel 1: https://www.youtube.com/watch?v=_IYT6zsjDtk. Erişim Tarihi:02.05.2024 saati:13.00

Görsel 2: <https://tarihegitimi.blogspot.com/2018/03/calsma-cizgi-roman-yapyoruz-buzul.html>. Erişim Tarihi: 10.05.2024.

Görsel 3: <https://ahmetustanindefteri.blogspot.com/2015/04/anadoluda-tarih-onesi-magara-yasami.html>.
Erişim Tarihi: 02.05.2024 saati:13.45

Görsel 4: <https://arkeofili.com/chauvet-magarasi-sanilandan-10-000-yil-daha-eski-olabilir/> Erişim tarihi:03.05.2024 saati:18.20

Görsel 5: <https://arkeofili.com/tarih-onesi-donemden-11-magara-sanati/> Erişim tarihi:05.05.2024 saati:11:32

Görsel 6: <https://tr.pinterest.com/pin/249598004329104348/> Erişim tarihi:07.05.2024 saati:01:06

Görsel 7: <https://depositphotos.com/tr/photos/altamira-ma%C4%9Faras%C4%B1.html?qview=215628636> Erişim tarihi:07.05.2024 saati:02:00

Görsel 8: <https://depositphotos.com/tr/photos/altamira-ma%C4%9Faras%C4%B1.html?qview=215628636> Erişim tarihi:07.05.2024 saati:02:20

Görsel 9: <https://arkeofili.com/altamira-magarasinda-uc-yeni-el-izi-bulundu/> Erişim tarihi:08.05.2024 saati:11:32

Görsel 10: <https://arkeofili.com/chauvet-magarasi-sanilandan-10-000-yil-daha-eski-olabilir/> Erişim Tarihi 12.05.2024 saat:10:23

Görsel 11: <https://arkeofili.com/tarih-onesi-donemden-11-magara-sanati/> Erişim tarihi:15.05.2024 saati:09:09

Görsel 12: <https://arkeofili.com/tarih-onesi-donemden-11-magara-sanati/> Erişim tarihi:16.05.2024 saati:09:09

Görsel 13: https://tr.wikipedia.org/wiki/Serra_da_Capivara_Mill%C3%AE_Park%C4%B1 / Erişim tarihi:16.05.2024 saat:11:54

Görsel 14: <https://www.papgift.com/altamira-magarasi-hikayesi/> Erişim tarihi:17.05.2024 saat: 12:05

Görsel 15: <https://www.papgift.com/altamira-magarasi-hikayesi/> Erişim Tarihi:20.05.2024 saat: 14:16

Görsel 16: https://www.arkeotekno.com/pg_82_ust-paleolitik-cag-lascaux-magarasi-arkeoastronomisi Erişim Tarihi:22.05.2024 saat:19:17

Görsel 17: <https://eksiseyler.com/tarih-onesi-zamanlardan-kalan-etkileyici-magara-Fotoğrafları> Erişim Tarihi:25.05.2024 saat:09:23

Görsel 18: <https://arkofili.com/tarih-onesi-donemden-11-magara-sanati/> Erişim Tarihi 01.06.2024 saat:11:33

Görsel 19: <https://tr.pinterest.com/pin/249598004329104364/> Erişim Tarihi 02.06.2024 saat:23:33

Görsel 20: https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/25835/mod_resource/content/0/Konu%209.pdf Erişim Tarihi 04.06.2024 saat:11:11

Görsel 21: https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/25835/mod_resource/content/0/Konu%209.pdf Erişim Tarihi 04.06.2024 saat:11:25

Görsel 22: <https://arkeofili.com/chauvet-magarasi-sanilandan-10-000-yil-daha-eski-olabilir/> Erişim tarihi:06.06.2024 saati:12:35

Görsel 23: <https://arkeofili.com/tarih-oncesi-donemden-11-magara-sanati/> Erişim tarihi 15.06.2024 saat:09:10